

M E S N E D

İlahiyat Araştırmaları Dergisi
The Journal of Theological Studies

ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>

Cilt/Vol. 14, Sayı/Issue 1, Haziran/June 2023

Ömer en-Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tefsîr'inde Kuşeyrî'ye Yapılan Atıflar

References To Al-Qushayri in at-Taysir fi't-Tafsir by Umar Al-Nasafi

10.51506/mesned.1285887

Ahmet NAİR

0000-0002-7711-7480

ahmetnair@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kırklareli/Türkiye

Asst. Prof., Kırklareli University, Faculty of Islamic Sciences,
D. of Basic Islamic Sciences, Kırklareli /Turkey

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi: 19.04.2023

Date of Submission: 19.04.2023

Kabul Tarihi: 14.06.2023

Date of Acceptance : 14.06.2023

Yayın Tarihi: 30.06.2023

Date of Publication: 30.06.2023

Benzerlik Taraması: Evet, Turnitin

Plagiarism Checks: Yes, Turnitin

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Atıf/Citation: NAİR, Ahmet. "Ömer en-Neseffî'nin et-Teysîr fi't-Tefsîr'inde Kuşeyrî'ye Yapılan Atıflar/ References To Al-Qushayri in at-Taysir fi't-Tafsir by Umar Al-Nasafi. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/The Journal of Mesned of Theological Studies*, (Haziran 2023-1): 21-41 <https://doi.org/10.51605/mesned.1285887>

References To Al-Qushayri in at-Taysir fi't-Tafsir by Umar Al-Nasafi

Summary: Since their inception, every discipline has had a point of emphasis in their tafsir of the Qur'an. While faqihs, Kalam scholars, and Islamic philosophers interpreted the Qur'an intellectually, representatives of Sufism chose to interpret the Qur'an intuitively and emotionally. According to the mutasawwif, the ayahs of the Qur'an possess meanings that may be comprehended by anybody, as well as secrets that are revealed only to those whose nafs is disciplined and soul purified. These interpretations, which provide a secondary meaning aside from the apparent meanings of Qur'anic ayahs, are referred to as ishari tafsir. Al-Qushayri, who followed in the footsteps of his mentor al-Sulami, is among those who produced tafsir in this script. The aim of al-Qushayri, who wrote the tafsir titled Lata'if al-isharat, was to situate the interpretations of the Sufis, which seemed to be contradictory to the Shari'ah, within the framework of the Ahl as-Sunnah. The fact that the large majority of these interpretations did not conflict with the aspects of sharia placed privilege on his tafsir and caused it to receive more good reception and popularity compared to its equals. The objective of individuals with this comprehension is to purify themselves from everything in existence other than Allah, as they are a mere shadow, and to succumb into Allah, the true entity. Through this method he introduced, al-Qushayri set an example for certain scholars who followed the same path after him. Umar al-Nasafi, one of the interpreters, jurists and narrators of the Qarakhanid period, wrote the work titled at-Taysir fi't-Tafsir by combining the methods of riwaya and diraya. Al-Nasafi enriched his tafsir with quotations from mufasssirs such as Muqatil, Tabari, al-Farra, Zajjaj, and Sa'labi. He made ishari references originating from Māturīdī, who followed a Hanafist direction, in apostrophic subjects, and from al-Qushayri on subjects related to sufism. It is observed that these narrations are focused on the acts of Allah, His dispositions over His servants, the characteristics of individuals and mumins in the Qur'an, and ayahs related to iman, ikhlas, ihsan and Istiqamah. Furthermore, commands and parables on ibadah and ahkam, ayahs concerning the Prophet Muhammad (PBUH), and praised and condemned behaviors are among the other topics that are narrated. Al-Nasafi mostly excluded his personal views from the interpretations he conveyed from al-Qushayri. He must have transmitted these ishari interpretations in his tafsir in order to promote Islam, which had recently begun to spread, to the locals within the framework of the Hanafi-Māturīdī creed and the tolerance of Sufism. In the present study, Lata'if al-isharat and at-Taysir fi't-Tafsir are discussed in general terms, examples of ayahs related to the acts of Allah, His commands to people, and the ayahs related to iman, İslam, ikhlas, ihsan and Istiqamah emphasized by the Sufis are compiled and the ishari tafsir approach in the two works is analyzed. Additionally, al-Nasafi's comments on the parables narrated in the Qur'an as examples for people, especially the prophets, and the commentaries of al-Qushayri on the ishari tafsir of certain muqatta letters are discussed. The ishari quotes that Neseff systematically made mostly from Kuseyri's Letâifu'l-işârât constitute the subject of this study. Our aim is to reveal the ishari dimension of Nasafi tafsir, which has been handled from other angles, as far as we can see, and to bring the Kuseyri influence in the work to the attention of scientific circles. One of the motives that guided us here was to turn to the verses about the concepts that the Qur'an uses to build a believer. At the same time, since the main purpose of the discipline of Sufism is to raise virtuous individuals who have good morals and are aware of their responsibility to both their creator and the beings around them, we have preferred the verses in this manner more. Since the tafsir of Nasafi contains very intense ishari transfers, we generally have had to be content with a few sample sentences in order to reduce the repetitions in the interpretations we identified. It has been concluded that al-Qushayri, who approached the ayahs in his tafsir with the idea of fana fillah, influenced al-Nasafi to a great extent with his interpretations.

Keywords: Sufism, Ishari Tafsir, al-Qushayri, Umar al-Nasafi, at-Taysir fi't-Tafsir.

Ömer en-Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tefsîr'inde Kuşeyrî'ye Yapılan Atıflar

Öz: Nüzûlünden itibaren Kur'ân-ı Kerim tefsirinde her disiplinin ağırlık verdiği bir boyut vardır. Fakihler, Kelâm bilginleri ve İslâm filozofları Kur'ân'ı entelektüel bir yaklaşımla tefsir ederken, Tasavvuf ehlinin temsilcileri ise Kur'ân'ı sezgisel ve duygusal bir yaklaşımla tefsir etmeyi tercih etmişlerdir. Mutasavvıflara göre, Kur'ân ayetlerinin herkes tarafından anlaşılabilir anlamları olduğu gibi yalnızca nefsi terbiye edip ruhunu arındıranlara açılan sırları da vardır. Kur'ân ayetlerinin zahiri anlamlarının dışında ikincil anlam olarak ortaya konulan bu yorumlara işârî tefsir denilir. Bu karakterde tefsir yazarlarından biri de hocası Sülemî (ö. 412/1021)'nin izinden giden Kuşeyrî'dir (ö. 465/1072). *Letâifu'l-işârât* adlı tefsiri yazan Kuşeyrî'nin amacı, tasavvuf erbabının şeriatın zahirine aykırı görünen sûfi yorumlarını ehl-i sünnet çerçevesi içine oturtmaktır. Bu yorumların büyük çoğunluğunun şeriatın zahirine aykırılık içermemesi, onun tefsirini ayrıcalıklı kılmış ve emsallerine göre daha çok hüsnü kabul görüp yaygınlaşmasını sağlamıştır. Tasavvufî tefsir yazarların amacı, kâinata Allah'tan başka her şey bir gölge olduğu için, kendilerini onlardan arındırmak ve hakîki varlık olan Allah'ta yok olmaktır. Bu hedefe ulaşabilmek için kendi nefsi de dahil aile, çoluk-çocuk her şeyden vazgeçmek gerekir. Kuşeyrî, başlattığı bu metotla kendisinden sonra aynı yolu izleyen kimi alimlere de örnek olmuştur. Karahanlılar döneminin müfessir, fakih, muhaddislerinden olan Ömer en-Neseî de rivayet ve dirayet metotlarını birleştirerek *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı eserini kaleme almıştır. Neseî, tefsirini Mukatil, Ferrâ, Taberî, Zeccâc ve Sâlebî gibi müfessirlerden yaptığı alıntılarla zenginleştirmiştir. Kelâmî meselelerde Hanefî çizgiyi takip eden Mâtürîdî'den, tasavvufî konularda ise Kuşeyrî'den işârî nakillerde bulunmuştur. Bu nakillerin Allah'ın fiilleri, kulları üzerindeki tasarrufları, Kur'ân'da insanların ve mü'minlerin özellikleri, iman, ihsan, ihlas ve istikâmetle ilgili ayetlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca ibadet ve ahkâma dair buyruklar, kıssalar, Hz. Muhammed'e (a.s.) yönelik ayetler, övülen ve yerilen davranışlar aktarılan diğer konular arasındadır. Neseî, Kuşeyrî'den aktardığı yorumlara çoğunlukla kendi düşüncelerini eklememiştir. Hanefî-Mâtürîdî itikadı çerçevesinde ve tasavvufun hoşgörüsüyle bulunduğu coğrafyada yeni yayılmaya başlayan İslâm dinini yöre halkına sevdirmek için tefsirinde bu işârî, sûfi ve zühde dayalı yorumları nakletmiş olmalıdır. Bu çalışmada *Letâifu'l-işârât* ve *et-Teysîr fi't-tefsîr'den* genel hatlarıyla bahsedilmiş, Allah Teâlâ'nın fiilleri, insanlardan yapmasını istediği emirler ve tasavvuf erbabının üzerinde daha fazla durduğu iman, İslâm, ihlas, ihsan ve istikâmet ile ilgili âyetlerden örnekler seçilerek iki eserdeki işârî tefsir yaklaşımı incelenmiştir. Ayrıca peygamberler başta olmak üzere Kur'ân'da insanlara örnek olarak anlatılan kıssalar ve bazı mukatta harflerinin İşârî tefsirine dair Neseî'nin Kuşeyrî'den aktardığı yorumlara yer verilmiştir. Neseî'nin sistematik olarak daha çok Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât*'ından yaptığı işârî alıntılar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Amacımız başka açılardan ele alınan Neseî tefsirinin görebildiğimiz kadarıyla henüz değinilmemiş işârî boyutunu ortaya koymak ve eserdeki Kuşeyrî etkisini ilim çevrelerinin dikkatlerine sunmaktır. İncelemek için tefsirden örnek olarak seçtiğimiz ayetlerin, Kur'ân'da en çok değinilen konulardan olmasına dikkat etmeye çalıştık. Aynı zamanda tasavvuf disiplininin temel amacının, güzel ahlâk sahibi hem yaratıcısına hem de çevresindeki varlıklara karşı sorumluluğunun bilincinde olan erdemli bireyler yetiştirmek olduğu için bu minvaldeki ayetleri daha çok tercih ettik. Neseî'nin tefsiri oldukça yoğun işârî nakilleri içerdiğinden tespit ettiğimiz yorumlardaki tekrarları azaltmak için genellikle örnek birkaç cümle ile yetinmek durumunda kaldık. Tefsirinde âyetleri fenâ fillah düşüncesiyle ele alan Kuşeyrî'nin yorumlarıyla Neseî'yi çok büyük oranda etkilediği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İşârî tefsir, Kuşeyrî, Ömer Neseî, et-Teysîr fi't-tefsîr.

Giriş

Tasavvufun özünde yer alan dünyada sade ve basit yaşayarak zühd, takva ve ruhu arındırmak gibi ahlâkî kavramlar Kur'ân'ın insanlara benimsetmek istediği prensiplerdendir. Resûlullah dönemindeki ilk Müslümanlar bu ilkelerle hayatını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak fetihlerle birlikte artan zenginleşme, dünyevileşmeyi beraberinde getirmiştir. Zaman zaman göz ardı edilen Kur'ân'ın bu prensiplerini tekrar insanların gündemine getirmek için tasavvufî eserler kaleme alınmış ve bu çerçevede Kur'ân'ın işârî yorumunu ortaya koyan tefsirler yazılmıştır. Kelâm, fıkıh âlimleri ve filozoflar kendilerine İslâm'ın birinci kaynağı olan Kur'ân'dan delil bulma amacıyla tefsirler yazdığı gibi sûfler de kendilerine Kur'ân âyetlerinden destek sağlamak için tefsirler kaleme almıştır.¹ Bu metotla yazılan tasavvufî (işârî) tefsirlerin genel karakteri, Kur'ân'ın zahir anlamları yanında yalnızca nefisini terbiye edip kalbini arındıranlara sezgi, ilham ve keşf yoluyla açıldığına inanılan işârî anlamlarını bulup ortaya çıkartmaktır. "Tasavvufî (işârî) tefsir yapanların, âyetleri açıklarken tefsir veya te'vîl kavramları yerine "işâret" kavramını kullanmaları zahirî tefsir metotlarını ihmal etmelerinden değil, Kur'ân'ın sembolik yapısından kaynaklandığı iddia edilse de"² onların âyetleri ele alışlarındaki zühd ve takvâ anlayışlarının buna yol açtığı söylenebilir. Sûfler nefislerini terbiye edip ahlâken olgunlaşma ile Kur'ân âyetlerini anlama arasında irtibat kurarken, kendilerine Kehf sûresinde geçen Hızır-Mûsâ (a.s.) kıssasını³, Hz. Süleyman'a, Sebe melikesinin tahtını göz açıp kapayıncaya kadar getiren ledünnî ilim sahibini⁴ referans olarak alırlar.⁵

Tasavvufî tefsir sahasında yazılmış ilk eserlerden biri olan Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *Letâifu'l-işârât* adlı tefsiri, zahiri ilimleri ihmal etmeden Kur'ân âyetlerinin tamamının işârî yorumla açıklandığı bir tefsirdir. Bu tefsir, dinin temel prensipleriyle tasavvufî yorumları bağdaştırmaya çalışan ilk tefsirlerden biri olduğu için, hakkında çok araştırmalar yapılmış ve birçok ilim insanının teveccühüne mazhar olmuştur.⁶ Kelâm, fıkıh, tefsir ve hadis gibi zahirî ilimlerde büyük bir birikim sahibi olan Ömer en-Neseffî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı eseri hem dilinin kolay anlaşılması hem de rivayet-dirayet metotlarını bir araya getiren bir tefsir olması sebebiyle döneminde önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bu eseri çeşitli yönlerden ele alan çalışmalar yapılmış olsa da⁷ *et-Teysîr fi't-tefsîr*'de Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât*'ına yapılan atıflar konusunda herhangi bir çalışmaya rastlanılmadığı için, konuyu ilim çevrelerinin gündemine taşıyarak Neseffî tefsirinin önemli bir yönü olan işârî boyutu ortaya konmaya

¹ Muhammed Huseyn ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîs, 1976, 1/147; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 1/279-280; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998), 18.

² Nasr Ebû Zeyd, "Sûfî Düşüncede Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine- İbn Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'ân-", *İslâmiyât*, Ankara 2/3 (1999), 18.

³ el-Kehf, 18/65-82.

⁴ en-Neml, 27/40. Kuşeyrî, bu olayı "evliyanın kerameti peygamberlerin mucizesini takip eder" diyerek Süleyman'ın (a.s.) peygamberliğinin tasdiki olarak görmektedir. (Abdulkerim b. Hevâzin b. Adilmelik el-Kuşeyrî. *Letâifu'l-işârât*. thk. İbrahim Besyûnî (Mısır: Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitab, ts., 3. Baskı.), 3/39.

⁵ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 2/407, 2. dipnot.

⁶ Bunlardan bazıları; Haydar Bulanık, *Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî ve Letâifu'l-işârât İsimli Tefsirindeki Metodu* (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2002); Abdülbaki Turan, "Kuşeyrî ve Letâifu'l-işârât İsimli Tefsiri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, (1991), 36-54; Ali Akpınar: "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî'nin Besmele Tefsiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2002, 53-92; Haydar Bekiroğlu "Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşârî Anlam Dünyası", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/12, (2017), 89-119.

⁷ Aslantürk, *Ebû Hafız Ömer en-Neseffî (öl. 537/1142) "et-Teysîr fi't-tefsîr" Adlı Eserinin Tahlili ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989); Seyfullah Efe, *Ömer Neseffî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları (Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013); Melike Can, *Ömer Neseffî Tefsirinde Hacc sûresi'nin Tahkik ve Değerlendirmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Ali Kaya, "Besmelenin Süre Muhtevâsıyla Yorumu: Ömer Neseffî ve Bikâî Örneği", *Eskiyeni* 46 (Mart/March 2022), 337-363.

çalışılacaktır. Böylece hem işârî tefsirlere yön veren temel düşünce tespit edilecek hem de bu tefsirleri yazan müfessirlerin toplum üzerindeki etkilerine değinilecektir.

1. Ömer Neseî'nin Hayatı ve Tefsiri

Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî es-Semerkindî 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında bulunan Neseî (Nahşeb) şehrinde doğmuştur.⁸ İlk eğitimini burada alan Neseî, gençliğinden itibaren ilim ve alimlerle dolu bir muhitte yaşamış; hocaları ve öğrencileri ile yüksek itibarlı bir çevre içerisinde ömrünü geçirmiştir.⁹ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebü'l-Muîn en-Neseî, Ömer b. Muhammed el-Hoşnâmî, Ebû Ali Hasan b. Abdülmelik en-Neseî hocalarından bazılarıdır. Öğrencileri arasında da Hanefî fıkhnın önemli âlimlerinden el-*Hidâye* müellifi el-Mergînânî, Ebû Burhâneddin el-Kâsânî ve oğlu Ebü'l-Leys Ahmed b. Ömer en-Neseî gibi alimler vardır.¹⁰ Semerkant'ta yaşadığı ve 537/1142 de orada vefat ettiği için kendisine es-Semerkindî de denilmiştir.¹¹

Karahanlılar döneminin önde gelen âlimlerinden biri olan Neseî çeşitli ilim dallarında eserler kaleme almıştır. Kuvvetli hafızası, keskin zekâsı ve çok sayıda hadis ezberlemesi sebebiyle "Müftî's-sekaleyn" ve "Necmüddîn" lakapları yanında "hâfız" unvanıyla da anılan Ömer Neseî, hem çağdaşları hem de sonra gelen âlimler tarafından övgüyle anılmıştır.¹² Ancak Sem'ânî (ö. 562/1166) hadis rivayeti konusunda onu zayıf bularak eleştirmiştir. Tefsirindeki sûre faziletlerine dair olan rivayetler, Sem'ânî'nin tenkidini haklı çıkarmaktadır.¹³ Kelam, fıkıh, usul ve tefsir başta olmak üzere muhtelif sahalarda yazmış olduğu eserler, onun çok yönlü kişiliğini ve birikimini, İslami ilimlerin yanı sıra sosyal ve beşerî bilimlerle ilgili önemli eserlere imza attığını gösterir.¹⁴

et-Teyşîr fi't-tefsîr, Mâhir Edîb Habbûş başkanlığında bazı araştırmacılar tarafından 2019 yılında tahkik edilerek 15 cilt olarak yayımlanmış bir tefsirdir.¹⁵ *et-Teyşîr*, muhteva ve şekil bakımından dönemin tefsirleri *el-Keşşâf*'ı ve *el-Muharreru'l-vecîz*'i yansıtmakla birlikte, onlardan farklı olarak dilinin kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çeker.¹⁶ Ömer Neseî tefsirine besmeledeki Yüce Allah'ın isimleri olan Allah, Rahman ve Rahim kelimelerine sûre içinden seçtiği âyetlerle ilgili ifadeleri ekleyerek başlar.¹⁷ Bu isimlere bitiştiği "ellezî" (ism-i mevsûl) edatını ve bu edata da sûreden seçtiği âyetin bir bölümünü katarak sûreye secîli bir giriş yapar. Meselâ Enfâl sûresine, "Yardım ve zafer, katından olan Azîz ve Hakîm Allah'ın adıyla. "Ey Allah'ım, hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir

⁸ Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim* thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimâşk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Necmeddin Ömer en-Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teyşîr fi't-tefsîr- (Çevirenin önsözü)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9.

⁹ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teyşîr fi't-tefsîr (Muhakkikin önsözü)*, thk. Mâhir Edîb Habbûş (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019), 1/12.

¹⁰ Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/9.

¹¹ Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", 32/571-573.

¹² Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", 32/571-573.

¹³ Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir*, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", 32/571; Neseî, *et-Teyşîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/12-14.

¹⁴ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin *et-Teyşîr fi't-Tefsîr* Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Karabük Üniversitesi Yayınları, 63.

¹⁵ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teyşîr fi't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019).

¹⁶ Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/16-17.

¹⁷ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Ali Kaya, "Besmelenin Sûre Muhtevâsıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği", *Eskişeni* 46 (Mart/March 2022), 337-363.

azap getir.”¹⁸ diyenlere Rahman olduğu için azap vermede acele etmeyen; Rahim olduğu için de “İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenlere bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.”¹⁹ diye va'deden şeklinde başlamaktadır.²⁰ Ardından sûrenin Mekkî-Medenî özelliği hakkında bilgi verir, âyet sayısı, kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtir. Örnek olarak; Enfâl suresi 75 âyettir. Kelime sayısı 1234, harfleri 5291'dir.²¹

Neseffî bu bilgileri verdikten sonra sûrenin faziletiyle ilgili, çoğunluğu Übey b. Ka'b'dan nakledilen hadisleri aktarır. Neseffî'nin, sûre faziletleri konusundaki çoğu uydurma olan bu rivayetler, Zemahşerî tefsirinde de yer almaktadır.²² Bunları araştırmadan tefsirine alması, hadis rivayeti konusunda kendisini tenkit edenleri bir nebze de olsa haklı çıkarmaktadır. Bundan sonra sûrenin başı ile önceki sûrenin sonu arasındaki ahenk ve anlam ilişkisini açıklar ve art arda gelen iki sûrenin ele aldığı konulara değinir. Enfâl sûresinin intizamını (iç düzen) Neseffî şöyle açıklamaktadır: Allah Teâlâ önceki sûreyi (A'râf), kendisine ibadet etmekten kibirlenmeyen, O'nu tespih edip yalnızca O'na secde etmekle nitelendirdiği gökyüzünün azametli varlıkları olan meleklerden bahsederek bitirmiştir. Enfâl sûresine ise, Allah anıldığında kalpleri ürperen, O'nun âyetleri kendilerine okunduğunda imanları artan yeryüzünün azametli varlıkları olan mü'minlerden bahsederek başlamıştır.²³ Sûrelerin girişinde bu bilgileri verdikten sonra sırasıyla âyetleri tefsir etmeye başlar.

Ömer Neseffî, âyetlerdeki kelimelerin lügat anlamını birer birer açıklar, sonra da kelimeyle ilgili sahabe, tabiin ve sonraki dönem âlimlerine ait bir görüş varsa aktarır. Bazen de dil âlimlerinin görüşleriyle konuyu izah eder. Örnek olarak Enfâl sûresinin 1. âyetindeki الْأَنْفَال /Enfâl kelimesi, nefel kelimesinin çoğuludur ve ganimet demektir. Aslı fazlalıktır. İbadetlerde farzlara eklenen nafileler ve doğumlardaki fazlalıklardır. نَفْلٌ /Neflün şeklinde fâ harfinin sükûnu ile, nafile olarak gönülden yapılan ibadet (tatavvu') anlamındadır. Buradaki anlamı, Resûlullah'ın bazı savaşlara mahsus olarak öldürülen kişilerden alınan malları ganimet olarak dağıtmasıdır.²⁴ Ayrıca kıraat farklılıklarına değinir, âyetin sebep-i nüzulünü açıklar. Enfâl sûresinin sebep-i nüzûlü konusunda yer verdiği rivayetlerin bir kısmı şöyledir: “Ya Muhammed! Ashabın sana Bedir günü ganimetlerin kime ait olduğunu soruyor. Onlara, ganimetlerin bütünüyle Allah'a ve resûlüne ait olduğunu; sizden hiçbirinizin onlarda herhangi bir hakkı olmadığını, resûlünün uygun gördüğü kişilerden dilediklerine verip dilediklerini bundan mahrum edebileceğini, kimine eksik kimine fazla verme yetkisinin tamamen ona ait olduğunu bildir.”²⁵ Ali b. Ebî Talha, İbn Abbas'tan (r.a.); “Bu âyet inerek ganimetlerin Allah ve Resûlüne ait olduğunu bildirmişti. Sonra da, “Ganimet olarak aldığımız şeylerin beşte biri Allah ve resûlüne aittir.”²⁶ âyeti indi ve Allah Teâlâ bu beş bölümün resûlüne ve âyette isimlendirdiği kişilere ait olacağını belirtti.”²⁷

¹⁸ el-Enfâl, 8/32.

¹⁹ el-Enfâl, 8/74.

²⁰ Neseffî, *et-Teyşîr*, 7/117.

²¹ Neseffî, *et-Teyşîr*, 7/117.

²² Aynı rivayet, Keşşâf tefsirinde Enfâl sûresinin sonunda yer almaktadır. Bkz. Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûnî'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1997), 2/228.

²³ Neseffî, *et-Teyşîr*, 7/117.

²⁴ Neseffî, *et-Teyşîr*, 7/121.

²⁵ Neseffî, *et-Teyşîr*, 7/121.

²⁶ el-Enfâl, 8/41.

²⁷ Neseffî, *et-Teyşîr*, 7/122. Bu rivayet aynı zamanda Ebû Ubeyd'in *Nasih ve Mensûh*'unda (Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm Abdillah el-Herevî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kur'ânî'l-Azîz*, thk. Muhammed b. Salih el-Müdeyfir, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüsd/ Şeriketü'r-Riyâd, 1997, 217) ve Taberî Tefsirinde (Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000, 13/549 da geçmektedir.

Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'da yaptığı gibi İ'rabu'l-Kur'ân konusunda kelimelerin harekelerine değinen Nesefî, tefsir ettiği âyetlerin sonunda işârî tefsir kabilinden Kuşeyrî gibi mutasavvıfların görüşlerine ve şiirlerine yer verir. Kelâmî meselelerde başta İmam Mâtürîdî olmak üzere birçok âlimin görüşlerinden yararlanır. Fıkıhla ilgili âyetlerin yorumunda fakihliğini konuşturur.²⁸ Tefsirinde bölüm başlıkları kullanmadan *ve'n-tizâmuhâ bimâ kableha* (önceki âyetle münâsebeti), *kıssatu nüzûlihâ* (nüzul sebebi/hikâyesi), *ve kurie* (bu kelime şöyle okundu/kıraatle ilgili), *emmâ tefsîruhâ* (tefsirine gelince), *ve delleti'l-âyetu ala...* (âyet şu fikhî konuya işaret eder), *ve kâle ehli'l-ma'rife* (marifet/tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerle bölümleri birbirinden ayırır.²⁹ İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'ı, kelâmî konularda en çok nakilde bulunduğu bir kaynaktır. Bazı âyetlerin işârî yorumu için Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ından alıntılar yapmıştır.³⁰ Bu iki tefsirin Nesefî'nin asıl kaynaklarından olmasından dolayı, *et-Teyşîr*'in Hanefî-Mâtürîdî çizgi ile tasavvufu mezceden bir tefsir olduğunu söylemek mümkündür.³¹ Müfessirin, sûfî kimliğini kullanarak yöre insanına İslâm dininin mesajını akılcı ekolün temsilcisi olan Hanefî-Mâtürîdî yorumu ve sûfî müsamahası ile sunmak için böyle bir tefsir yazdığı söylenebilir.

2. Kuşeyrî'nin Hayatı ve Tefsiri

Kuşeyrî, 376/986 yılı Rebülevvel ayında bugünkü İran-Türkmenistan sınırında bulunan Kûçan kasabasının bulunduğu Üstüva yöresinde doğdu. Babası, Araplar'ın İran'ı istilâsı sırasında Horasan'a gelip yerleşen Kuşeyr kabilesinden, annesi ise Benî Süleym kabilesindedir. Küçük yaşta babasını kaybetmesi üzerine akrabalarından Ebu'l-Kasım el-Yemânî'nin yanında büyüdü. Arapça ve edebiyat bilgilerini ondan öğrendi. Nişâbur'a gittiğinde bir rastlantı sonucu dönemin tanınmış sûfilerinden Ebû Ali ed-Dekkâk'ın sohbet meclisine katıldı ve kendisinden etkilenecek müridi olmak istedi. Dekkâk ona önce ilim tahsil etmesini söyledi. Bunun üzerine Kuşeyrî, Ebû Bekir Muhammed et-Tûsî'den Şâfiî fikhını, kelâm âlimi İbn Fûrek ve onun vefatından sonra Ebû İshak el-İsferâyînî'den kelâm ilmini öğrendi. Bunların yanında şeyhi Dekkâk'ın sohbetlerine devam etmiş ve tasavvufî alanda bilgisini iletmiştir. Hadis ilmiyle de ilgilenmiş Hâkim en-Nisâbûrî, Ebu'l-Huseyn el-Haffaf gibi dönemin meşhur muhaddislerinden hadis okumuştur. Mürşidi Dekkâk'ın vefatından sonra Ebû Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'ye intisab etmiştir.³² İmamı'l-Harameyn el-Cüveynî ve öğrencilerinden Ebû Ali el-Farmedî vasıtasıyla Gazzalî'yi etkilemiştir. Kuşeyrî, 465/1072'de Nişâbur'da vefat etmiştir. *er-Risâle, et-Tahbîr fi't-Tezkîr* (Esma-i Hüsnâ Şerhi) *Tertib-i Sülûk* (Zikir adabıyla ilgili), *el-Lüm'a fi'l-İtikâd* (Eş'arî Akaidi), *el-Füsûl fi'l-Usûl* (Eş'arî Akaidi), *Letâifu'l-İşârât* (Tefsiri) eserlerindedir.³³

Kuşeyrî'nin tefsiri Kur'ân'ın tamamını içeren ve Arapça baskısı üç cilt ve 2091 sayfadan oluşan orta büyüklükte bir tefsirdir. Bu tefsir büyük ölçüde Kur'ân âyetlerinin zâhirî anlamları dışında, tasavvuf erbabına açıldığı kabul edilen işârî anlamlarla yorumlandığı bir tefsirdir. Kur'ân'dan çıkarılan bu işârî manaların İslâm'ın genel ilkeleriyle bağdaştırılabilecek şekilde olmasına özen gösterilmektedir. Kuşeyrî'nin temel amacı da zaten tasavvufu ve sûfî yorumları ehl-i sünnet çerçevesi içinde tutmaktır. Kuşeyrî'ye göre, Kur'ân'ı anlamaya ehil olanlar, şeriatın zahirini bilen âlimler ve nasların derinine nüfuz eden seçkinler (havass)dir. Âlimler Kur'ân'ı açıklamada lafızların manalarını, dildeki delâlet tarzlarını, Kur'ân'ın kıssalarını, nüzul sebeplerini, muhkem-müteşabih, mübhem, mücmel, mutlak-

²⁸ Efe, *Ömer Nesefî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 58-59.

²⁹ Nesefî, *Ömer Nesefî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18; Kaya, "Ömer Nesefî'nin *et-Teyşîr fi't-tefsîr* Adlı Tefsirinde Münâsebatu'l-Kur'ân", *Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya İslâmî İlimler Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 822.

³⁰ Nesefî, *et-Teyşîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/74.

³¹ Nesefî, *Ömer Nesefî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/23.

³² Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/473.

³³ Uludağ, "Kuşeyrî", 26/474.

mukayyed, nâsih-mensûh vb. ilimlerden yararlanarak, Arap dilinin kuralları dahilinde Kur'ân'dan istinbat ve istihraçta bulunmaktadır.³⁴ Marifet ehli olan seçkinler ise nefislerini arındırıp ruhlarını tezkiye ettikleri için Allah'ın kendilerine özel bir anlayış kabiliyeti verdiği, bu kabiliyetle de Kur'ân'ın lafızlarının söylediğinin ötesine geçerek onun esrarının ve nurlarının inceliğini anlayan, öğrenmeye çalışan ariflerdir. Arifler, âyetleri açıklarken lafızların delalet veya nüzul sebeplerine bakarak değil, riyâzet ve mücahededen yararlanmaktadır.³⁵ "İrfan" denilen bu metot sayesinde sûfiler kendilerinde meydana gelecek manevi gelişim ve tekâmül ile naslar hakkındaki bilgilerinin de artacağını kabul ederler. Ahlâken ve ruhen olgunlaştıkça âyetlerin manalarına nüfuz ederek hakka'l-yakîn mertebesine ulaşacaklarına inanırlar. Bu anlayışla yazılan tefsirlerin genel adı İşârî tefsirdir.

3. İşârî Tefsir

"İşâret" kelimesi lügatte, "söz aracılığı olmadan maksadı başkasına haber vermek, çok latif olduğu için ibâre ile anlatılamayan husus" gibi manâlara gelmektedir.³⁶ "İşârî tefsir terimindeki işaret kavramı, "tecelli ve müşahedelerden kalbe düşünelere tercüman, Allah'ın ve Resûlünün kelimelerindeki sırlardan sûfilere ve sevdiklerine akıttığı bir sinyaldir."³⁷ Başka bir deyişle "ilk anda akla gelmeyen, fakat tefekkürle âyetin gizli bir işaretinden sülûk erbabının kalbine doğan manaların muktezasınca yapılan te'vil ve tefsirdir."³⁸ Bu şekilde elde edilen işârî bilgi, kalp aracılığıyla Allah'ın birliğini, yüceliğini, sıfatlarını ve fiillerinin hakikatini gösteren bilgidir. Onu zahiri bilgilerden ayıran özellik, gerçek anlamda tasavvufî makamları bilen, sûfliğin gerektirdiği hal ve menzillere erişebilenlerin anlayabileceği bir bilgi olmasıdır.³⁹ Her ne kadar diğer İslâmî disiplinler gibi tasavvuf da Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıksa da mutasavvıfların hedeflerinden olan sade yaşayış ve dünya hayatına değer vermemek, zühd ve takva gibi parametreler Resûlullah ve ashabının hayatında yeterli miktarda bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in vefatından sonra her fırka, mezhep ve içtimai ekol kendisine Kur'ân'dan destek bulmaya çalıştığı gibi mutasavvıflar da görüşlerini en temel kaynak olan Kur'ân âyetleriyle teyit etmek için tefsir ilmine yönelmişler ve kendi anlayışlarına uygun düşecek şekilde âyetlerden birtakım anlamlar çıkarmışlardır. Bunlara ilk anda akla gelmeyen fakat tefekkürle âyetin işaretinden kalbe doğan (havâtır) mana anlamında *işârî tefsir* adı verilmiştir. Bu anlayış zamanla sistemleşip yaygınlaşınca tasavvufî (işârî) tefsir ortaya çıkmış oldu.⁴⁰

İşârî tefsirin gelişip sistemleşmesinde en büyük rolü oynayan mutasavvıflar, tefsir ettiği az sayıdaki âyetle 200 sayfalık bir tefsir yazan *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* sahibi Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 200/815),⁴¹ *Hakâiku't-tefsîr* ile Sülemî (öl. 412/1021) ve *Letâifu'l-işârât* ile Kuşeyrî'dir. Ancak Sülemî'nin tefsirinde hurafeler, bid'atlar, Şii, Batınî te'viller ve uydurma hadisler olduğu için eleştirilmiştir.⁴² Kuşeyrî'nin tefsirinde ise, şeriatla tasavvuf büyük bir maharetle uzlaştırılmış, zikir, tevekkül, rıza, veli,

³⁴ Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2013), 2. baskı, 28.

³⁵ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât* (Muhakkikin önsözü), 1/25, 41.

³⁶ Muhammed Ali et-Tehnevî, *Keşşâfu ıstilahâtu'l-fünûn ve'-ulûm*, (trc. Abdullah Khalidî, (Lübnan: 1996), 1/201.

³⁷ Vehbi Karakaş, "Âlûsî'nin Rûhu'l-Maânisi'nde İşârî Tefsir", *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2013/1), 48.

³⁸ Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Mısır: 1416/1996), 2/381.

³⁹ Bekiroğlu, "Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşârî Anlam Dünyası", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2017), 93.

⁴⁰ Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî'nin Besmele Tefsiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* Ankara 3/9 (2002), 55.

⁴¹ Süleyman Ateş'e göre, Tüsterî'nin tefsiri kendi kaleminden çıkmadığı, başka bir sûfi olan Ebû Bekir el-Vâsîfî'nin tefsiri ise günümüze kadar ulaşmadığı için sûfilerin tefsire dair görüşlerini yansıtan ilk eser, Sülemî'nin *Hakâiku't-tefsîr*'idir. bk. Süleyman Ateş, "Hakâiku't-Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/164.

⁴² Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, (Muhakkikin önsözü), 1/23; Abdülbaki Turan, "Kuşeyrî ve Letâifu'l-işârât İsimli Tefsiri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1991), 38.

hak, zâhir, bâtın, gibi tasavvuftaki meselelere Kur'ân'dan bir dayanak bulunmaya çalışılmıştır. Bu tefsirde tamamen fenâfillah düşüncesi hakimdir.⁴³ Tefsirde kulların bütün fiillerinde Allah Teâlâ'nın üzerindeki tasarruf ve gözetimi, rızası, memnuniyeti ve O'na ulaşma arzusu göze çarpmaktadır.

4. et-Teyisîr fi't-Tefsir'de Kuşeyrî'ye Yapılan Atıflar

Nesefî, tefsirinde Kuşeyrî'den aktardığı işârî nakillere çoğunlukla herhangi bir ilavede bulunmamaktadır. Bu bölümde, muhtelif konulara dair bazı örnekler farklı başlıklar altında ele alınmıştır.

4.1. Kelâm

4.1.1. Ef'alullah (Allah'ın Zâtı ve Fiilleri) ile İlgili Örnekler

Bu başlık altında Allah'ın kudreti ve fiilleri, kullarına verdiği nimet ve rızıklara dair âyetlerin tefsirlerine yer verilecektir.

Nesefî, "Allah bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."⁴⁴ âyetinin tefsirinde Kuşeyrî'nin şöyle dediğini nakleder: "Halık'ın kudretine nispetle bir şeyi yaratmak, havada uçan tozdan daha kolaydır. Onun kudretinde sivrisinekle arşı yaratmak aynıdır. Arşı yaratmak kendisine zor gelmediği gibi sivrisineği yaratmak da kolay gelmez. Çünkü O, bir şeyin kendisine zor ve kolay gelmesinden münezzehtir."⁴⁵ Âyetin devamındaki "İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler." bölümü için de Kuşeyrî, "Sırlarının gözleri açık olan ağıyara bakmaz. Rabbinin eserlerine ibret nazarından başka bir şeyle bakmadığı için basireti artar. Gaflet ve dalginlik hükmüyle gözleri perdelenenlere gelince, örnekler verilmesi onların cehalet ve şüphelerini arttırmaktan başka bir işe yaramaz."⁴⁶ demiştir. Allah'ın sonsuz kudretinde en büyük varlık ile en küçüğünü yaratmak arasında bir fark yoktur. Kuşeyrî'nin bu ilkedен hareketle âyeti tefsir ettiğini, Kur'ân'da verilen bu örneklerin, Allah'ın kâinattaki eserlerine ibret nazarıyla bakanların basiretlerini arttırdığını, onlardan gafil olanların şüphelerini çoğaltmaktan başka bir şeye yaramadığını belirtmektedir. Zaten Kur'ân'da da "İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar."⁴⁷ denilerek, verilen bu misallerin ancak alimler tarafından anlaşılabilirliği belirtilir. Allah'ın kudreti ile ilgili başka bir âyette, قُلْ أَعْيَزُ اللَّهُ أَنَّخَذَ وَلِيًّا فَاظِرُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ /De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden, yediren ama yedirilmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim."⁴⁸ Kuşeyrî, "Allah cömertlik (kerem) vasfına sahip olduğu için herkesi doyururken, öncelik (kıdem) hakkı olduğu için de hiç kimse tarafından doyurulamayacağını"⁴⁹ ifade etmiştir. Bütün âlemleri doyuran, besleyen ve rızıklandıran (rabbu'l-âlemîn) olarak, elbette Allah hiç kimse tarafından doyurulamayacak kadar zengindir. "Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla layık olandır."⁵⁰ Dolayısı ile hiç kimseye herhangi bir ihtiyaç duyması söz konusu olamaz.

Nesefî, "Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızık Allah'a âit olmasın."⁵¹ âyeti için Kuşeyrî'den, "Bu ifade ile rızık konusunda kalpler taksimin yorgunluğundan, fikirler düşüncenin bitkinliğinden kurtu-

⁴³ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, (Muhakkikin önsözü), 1/23; Turan, "Kuşeyrî ve Letâifu'l-işârât İsimli Tefsiri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1991), 38.

⁴⁴ el-Bakara, 2/26.

⁴⁵ Nesefî, *et-Teyisîr*, 2/15. Karşılaştırma için bk. Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 1/71.

⁴⁶ *et-Teyisîr*, 2/18; *Letâif*, 1/71.

⁴⁷ el-Ankebût, 29/43.

⁴⁸ el-En'âm, 6/14.

⁴⁹ *et-Teyisîr*, 6/31; *Letâif*, 1/463.

⁵⁰ el-Fâtır, 35/15.

⁵¹ Hûd, 11/6.

lup rahatladı. Rızık Allah Teâlâ'nın üzerinde tahakkuk ettiği için kalpler sükûnete erdi. Rızık Allah'a ait olduğunda, Allah'tan başkasından onu istemenin muhal olduğu söylenmiştir.⁵² ifadelerini aktarmaktadır. Hak Teâlâ, kitabında kulunun rızıkına kefil olurken, kendisini yaratma amacı olan kulluk görevini⁵³ yerine getirmesini istediği âyetin devamında, "Ben onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum."⁵⁴ şeklinde buyurarak, rızık kendisinden, ibadetin kullarından beklendiğini bildirmektedir. "(Resûlüm!) Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"⁵⁵ Neseffî, Kuşeyrî'nin zulmü, "Nefse karşı zulüm, itaat yerine günahı (ma'siyet) koymakla, kalbe karşı zulüm, adi düşüncelere sahip olarak kalbi onlarla meşgul etmekle, ruha karşı zulüm de mahlukatı sevmekle olur." şeklinde kategorize ettiğini bildirmektedir.⁵⁶ Tasavvuf erbabının 'kul her daim Allah'ın murakabesi altında olduğunu bilerek davranmalı' ilkesinden hareketle, müfessirin bu halden uzak her durumu zalimlik olarak tefsir ettiği görülmektedir. Yaratılmış bütün varlıkların rızıkının Allah tarafından garanti edilmesinin onları sükûnete erdirtirip kalplerini yatıştırdığı dile getirilmektedir.

4.1.2. Hz. Peygamber ile İlgili Örnekler

Resûlullah'ın peygamberlikten önce Mekke'deki konumuna ve risaletten sonra hemşerileri tarafından kendisine karşı takınılan tavrıdan dolayı Allah tarafından nasıl teselli edildiğine dair âyetlerin tefsiri bağlamında Neseffî'nin, Kuşeyrî'den aktardıklarına bu başlık altında değinilecektir.

"Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar."⁵⁷ âyetinde Kuşeyrî, "Allah Teâlâ Resûlüne, Mekkeli müşriklerin senin hakkında söylediklerini elbette biliyoruz. Onların bu sözleri bizim sana verdiğimiz risalet yüzündendir. Bu mesajı sana ulaştırmadan önce sen onların arasında büyük bir makam sahibiydin. Onlar seni Muhammedü'l-Emîn olarak çağırıyorlardı. Senin başına gelenler tamamen bizim sana verdiğimiz elçilik görevinden dolaydır. Senin bu durumun bizim nezdimizde zayıf olacak değildir."⁵⁸ Hz. Peygamber'in Mekke'de karşılaştığı sıkıntılardan dolayı ümidini kaybetmemesi için, "Elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır. Pek yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın."⁵⁹ şeklinde motive edilmiştir. Nitekim Allah, peygamberine Mekke'de çektiği bu sıkıntılardan sonra Medine dönemini yaşatarak bu vadini yerine getirmiştir.

Neseffî, Miraçta Hz. Peygamber'in durumunu anlatan, "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu."⁶⁰ âyetleri için Kuşeyrî'nin, "O kadar yaklaştı ki, artık yaklaşacak bir mesafe kalmadı. Kuşeyrî, "tedellâ" ifadesini, hem Cebrail'in (a.s.) yüksekte Muhammed'in (a.s.) yanına inmesi hem de Hz. Peygamber'in kerametle Rabbine yaklaşmış secde etmesi olarak açıklamaktadır.⁶¹ Âyetin "İki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu."⁶² bölümünü ise, Cebrail'in (a.s.) aslı şekliyle peygambere görünmesi ve Resûlullah'ın (a.s.) Rabbine mesafe olarak değil keramet yaklaşmasını murad ettiğini belirtmektedir. Artık başkası olmayacak şekilde onu yanına aldı. Silinecekleri silip onu kendine getirdi. Sonra da aralarındaki sırrı başka hiç kimseye bildirmeden ona söyleyeceklerini söyledi. Kendisine hevâ ve arzusuna göre konuşmayacağını bildirdi. Zahiren takva ipiyle bağlı olan, sırran mevlasına sığınmış olan, fısıldama (sır)

⁵² et-Teysîr, 8/164-165; Letâif, 2/124-125.

⁵³ ez-Zâriyat, 51/56.

⁵⁴ ez-Zâriyat, 51/57.

⁵⁵ İbrâhîm, 14/42.

⁵⁶ et-Teysîr, 9/151; Letâif, 2/258-259.

⁵⁷ el-En'âm, 6/33.

⁵⁸ et-Teysîr, 6/58; Letâif, 1/469.

⁵⁹ ed-Duhâ, 93/4-5.

⁶⁰ en-Necm 53/8-9.

⁶¹ Letâif, 3/481-

⁶² en-Necm, 53/8-9.

mahallinde olan kişi nasıl arzusuna göre konuşur?⁶³ diyerek, sûrenin ilk âyetlerinde Resûlullah için söylenen, “Kendi arzusuna göre konuşmaz.” ifadelerini, Allah’ın katına yaklaşır, O’nunla sır mahalinde buluşmasıyla açıkladığını aktarmaktadır.

4.1.3. Mü’minlerin Nitelikleri ve Davranışları ile İlgili Örnekler

Bu bölümde iman edenlerin Allah’ı zikretmekten duydukları neşe, Allah’ın emirlerini yerine getirmedeki hassasiyetleri, iman ve salih amelin kökleri sağlam bir ağaca benzetilmesi gibi örneklerle yer verilecektir. Allah’ın davetine icabet edip iman eden kullarının özellikleri ve onları bekleyen güzel akıbete dair âyetler Kur’ân’da sıklıkla yer almaktadır. Onlar dünyada yaşarken Allah Teâlâ’nın isteklerini yerine getirdikleri için Allah da onlar için şöyle vaatlerde bulunmaktadır:

Nesefî, “Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”⁶⁴ âyeti hakkında Kuşeyrî’nin, “Kalpleri Allah’ı anmakla huzur bulan, bütün eğlenceleri ve başlıca meşgaleleri zikir olan bir topluluktur. Allah kendilerini lütfuyla andığında ise onlara mahsus olarak gönüllerinde iç huzur yerleşir. Allah’ın kendilerini andığını hatırladıklarında kalpleri rahatlar, ruhları sevinç duyar, sırları aşına olur.”⁶⁵ diye onları övdüğünü nakletmektedir. Kalpleri ancak Allah’ı anmakla tatmin olan mü’minlerin bu neşesi, şu kudsî hadisteki müjdeye nail olmaktan kaynaklanır: “Kulum beni nasıl düşünüyorsa ben öyleyim. O beni anarken ben onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa, ben de onu kendim anarım. O beni bir topluluk içinde anarsa, ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım.”⁶⁶ Müfessirin bu hadisten ilham alarak âyeti tefsir ettiği söylenebilir.

Nesefî, “Allah’a karşı gelmekten sakının”⁶⁷ âyeti hakkında Kuşeyrî’nin şöyle dediğini nakletmektedir. “Kuruntularınıza itaat edip arzularınıza göre hüküm vermeyin. Takva, Hakkın rızasını nefsin arzularına tercih etmektir.”⁶⁸ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ /Aranızı düzeltin.”⁶⁸ “Nefsin cimriliğini bırakmak, başkasının hakkını kendi payından üstün tutmak ve kalbi kıskançlık ve kinden arındırmaktır.”⁶⁹ وَجَلَّتْ قُلُوبُهُمْ /Kalpleri ürperir.”⁷⁰ âyetindeki ifade için de “Ondan (Allah) ayrılık korkusuyla kalpleri ürperir, ruhun O’na kavuşmasıyla sırları mutmain olur. Ayrılıktan bahsetmek onları yok eder, kavuşmaktan bahsetmek ise onları diriltir.”⁷¹ demiştir. “İşte onlar gerçekten mü’minlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.”⁷² âyeti için Kuşeyrî, “Rızık vereni görmek onları Allah’tan alıkoymaz.” demiştir.⁷³ Resûlullah’ın, takva sahiplerini öven, “Kim olurlarsa olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar, bana insanların en yakın olanları takva sahipleridir.”⁷⁴ ve “Nerede olursanız olun Allah’a karşı gelmekten sakının.”⁷⁵ hadislerinin bu âyetlerin açıklanmasında müfessire yol gösterdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca, Allah’ın rızasını kazanmanın yolu, ancak nefsin arzularını terk etmekten geçer. Nefse ağır gelen şeylerin başında da din kardeşlerini kendinden üstün görmek, kalbi kıskançlık ve kinden arındırmak gerekir. Bu şekilde ancak, “Nerede olsanız, O sizinle beraberdir.”⁷⁶ sırrına erişilebilir.

⁶³ et-Teysir, 14/112; Letâif, 3/482.

⁶⁴ er-Ra’d, 13/28.

⁶⁵ et-Teysir, 9/63; Letâif, 2/229.

⁶⁶ Müslim, “Zikir”, 2.

⁶⁷ el-Enfâl, 8/1.

⁶⁸ el-Enfâl, 8/1.

⁶⁹ et-Teysir, 7/125; Letâif, 1/602.

⁷⁰ el-Enfâl 8/2.

⁷¹ et-Teysir, 7/127; Letâif, 1/602.

⁷² el-Enfâl, 8/4.

⁷³ et-Teysir, 7/129; Letâif, 1/603.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/235.

⁷⁵ Tirmizî, “Birr”, 55.

⁷⁶ el-Hadîd, 57/4.

İman edenlerin benzetildiği, "Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti)."77 âyeti için Neseffî, "Allah Teâlâ, mü'minin marifetini kökü temiz bir toprakta olan, dalları yüksek bir ağaca benzetti. Bu ağacın meyveleri her zaman yiyenlere kâfi gelir ve yeryüzü halkına fayda sağlar. Kökü sağlam delillerle tashih edilmiş, dalları farzlardan oluşan salih amellerle süslenmiş iman da böyledir."78 ifadelerini Kuşeyrî'den nakletmiştir. Çevresi için mü'min, imanı ve davranışlarıyla, "Güzel memleketin bitkisi rabbinin izniyle (güzel) çıkar."79 âyetindeki güzel ve verimli toprağa ve "Mü'min bal arısına benzer; güzel şeyler yer, güzel şeyler üretir, (güzel yerlere) konar, (konduğu yeri de) kırmaz ve bozmaz."80 hadisindeki bal arısına benzetilmektedir. Mü'minlerin özellikleriyle ilgili, "Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler."81 ifadesi için Neseffî, Kuşeyrî'den şunları nakletmektedir: "Allah'tan alıkoyan her şey dalgınlıktır (sehvdir). Allah'ın dışındaki her şey faydasızdır. Allah'ı işittirmeyen ya da Allah ile anılmayan her söz boş (lağv) tur. Kulun payına olan her şey de eğlence (lehv) dir."82 Müfessirin bu ifadeleriyle, Allah'tan başka her şeyi boş ve faydasız işler olarak nitelediği ve onlarla meşguliyeti abes olarak addettiği görülmektedir.

4.1.4. İnsanlarla İlgili Örnekler

Bu başlık altında, insanın dünyadaki davranışlarının çeşitliliği ve bunların neticesinde Allah'a karşı mesuliyetine dair âyetlerin tefsirinde, Kuşeyrî'nin onları derecelendirmesi ele alınacaktır.

Kıyametin dehşetinden bahseden, "Hele hepsini mahşere toplayacağımız gün."83 âyetinde Neseffî, Kuşeyrî'nin, "Diriliş gününde onları bir araya getirirken, hüküm ve emirle ayırır. Diriliş onları toplarken haklarındaki karar ayırır."84 dediğini aktardıktan sonra, "Zira bir grup cennette, bir grupta cehennemdedir."85 âyetini delil getirir.86 Kıyamet gününde insanlara en yakınlarının bile yarar sağlayamayacağı, herkesin ameline göre farklı bir konumda olacağı bilinen bir husustur. Nitekim âyet-i kerimede, "Yakınlarınız ve çocuklarınız size asla fayda vermeyecektir. Kıyamet günü Allah aranızı ayıracaktır."87 buyurulmuştur. Çünkü cennetlikler ile cehennemlikler isteseler bile bir araya gelemeyecektir.

Neseffî, insanlarla ilgili başka bir konuyu anlatan, "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir."88 âyeti için Kuşeyrî'nin, "Allah'tan başka hakem edinip onun hükmünden başka huzur arayan kimse, kalbini şirkle karartıp sırrını küfürle birleştirirse, onun Allah ile beraber olması ne mümkün."89 diyerek Allah'ın direktiflerine kalbini yöneltemeyenleri zalimler olarak tefsir ettiğini aktarmaktadır. Sonraki âyetlerdeki, "Onların arzularına uyma."90 "Yakınlık sevgisi sana kendini beğendirmesin. Her nasibini terk edip Allah'ın emrine bağlan."91 Kuşeyrî, bu bölümü, "Rabbi'nin ismini an ve masivâdan kesilerek ona yönel."92 âyeti ışığında tefsir etmiştir.

77 İbrâhîm, 14/24.

78 et-Teysîr, 9/130; Letâif, 2/248.

79 el-A'râf 7/58.

80 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/199.

81 el-Mü'minûn, 23/3.

82 et-Teysîr, 11/11; Letâif, 2/567.

83 el-En'âm 6/22.

84 Letâif, 1/463.

85 eş-Şûrâ, 42/7.

86 et-Teysîr, 6/39.

87 el-Mümtehine 60/3.

88 el-Mâide, 5/44.

89 et-Teysîr, 5/401; Letâif, 1/426.

90 el-Mâide 5/48.

91 et-Teysîr, 5/407; Letâif, 1/428.

92 el-Müzzemmil, 73/8.

"Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir."⁹³ âyetindeki çeşitli olan çabalar için Neseffî, Kuşeyrî'nin "Kiminin çabası, dünyayı aramak, nefsinin şehvetine ve hevâsına tabi olmak, makam ve kuruntularını arama uğrunda geçer. Başkası da Allah'ın rızasının güzelliği ve ahireti arama uğruna çaba gösterir de takvasını tashih eder ve Allah'ı anma hususunda kendini arındırıp Mevla'sını aramaya devam eder. Kimisi de nefsi için gayret gösterir de dinini harap eder."⁹⁴ dediğini aktarmıştır. Bütün himmeti dünya ve ondaki mal, makam ve hevesler için olanlarla, ömrü boyunca Allah'ın rızasını ve ebedî hayat olan ahireti arama uğrunda çaba sarf edenler arasında bir karşılaştırma yapılarak âyet tefsir edilmektedir.

4.2. Ahkâma Dair Örnekler

Dinin temel alanlarından olan ibadetler, muhtelif konulardaki hükümler ve günlük hayatta insanların arasındaki iş ve işlemlerin yer aldığı muâmelâta dair âyetlerin tefsirinde Neseffî'nin, Kuşeyrî'den yaptığı işârî nakiller şöyledir:

Hac farızası ile ilgili olan, "Yoluna gücü yeten her kimsenin o beyti hacetmesi de insanlar üzerine Allah'ın bir hakkıdır."⁹⁵ âyeti hakkında Neseffî, Kuşeyrî'den şunu nakleder: "Hac, tazim duyulana yönelmek, gönülden beyti ziyareti kastetmek, kalple beytin rabbini tanıklığa yönelmektir. İhramın haramlarından nefisleri alıkoymayı hedeflerken, Allah'tan başka hiçbir şeyi ve mahlûkatın tamamını görmekten kalbi alıkoymaktır."⁹⁶ Bu âyetin tefsirinde Kuşeyrî, Rahman'ın misafiri olarak evini ziyarete gidenlerin, ibadetin zahiri şartlarını yerine getirmenin yanında, kalpleriyle de tamamen Allah'a yönelmeleri gerektiğini belirtmektedir.

Allah'ın nimetini tamamlaması hakkındaki, "Size nimetimi tamamladım."⁹⁷ âyeti için Kuşeyrî'nin, "Gerçekte nimet, seni nimet verenden koparmayan, aksine seni ona ulaştırandır."⁹⁸ dediğini nakleden Neseffî, ahkâm âyetlerini de işârî olarak yorumlayan Kuşeyrî'nin bir sonraki âyetteki, "Sana, kendilerine nelerin helâl kıldığını soruyorlar. De ki: "Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığımız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kıldı." ⁹⁹ ifadelerini şu benzetme ile açıkladığını bildirmektedir: "Sahibinin eğitip yetiştirdiği köpek, tuttuğu avı yemeden kendisine getirdiğinde av nasıl ona helal oluyor, köpeğin salyası necis kabul edilmiyorsa, aynı şekilde amel ve halleri sırf Allah Teâlâ için olan, nefisinden bir pay karışmayan kimsenin Allah katında rütbesi yücelir.¹⁰⁰ Kuşeyrî, yaptığı bu benzetme ile Allah'a karşı kulluk görevini ifa eden kişinin, sahibi için yakaladığı avını yemeyen köpek sadakatinde olması gerektiğini anlatmaktadır.

İçki ve kumarı yasaklayan âyet (el-Mâide 5/90-91) için Neseffî, manevi sarhoşluğun insanı düşürdüğü durum konusunda Kuşeyrî'den şunları nakleder: "Şarap akli giderip sarhoşluk verdiği için haramdır. Gaflet şarabından içerek sarhoş olanın durumu, şarap içenin sarhoşluğundan daha zordur. Şarap içmek haddi, gaflet sarhoşluğu haktan uzaklaşmayı gerektirir. Şaraptan sarhoş olana namaz yasak iken, gafletten sarhoş olan, Allah Teâlâ ile olan bütün bağlarından mahrum kalmıştır. Sarhoşa ayılana kadar had uygulanmadığı gibi gaflet de uyanuncaya kadar öğüt fayda sağlamaz. Sarhoşluk her türlü küçüklük ve zilletin sebebi olduğu gibi gaflet de her çeşit uzaklaşma ve perdenin sebebidir."¹⁰¹

⁹³ el-Leyl, 92/4.

⁹⁴ et-Teyssîr, 15/376; Letâif, 3/735-736.

⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/97.

⁹⁶ et-Teyssîr, 4/175; Letâif, 1/rv.

⁹⁷ el-Mâide, 5/3.

⁹⁸ et-Teyssîr, 5/303; Letâif, 1/401.

⁹⁹ el-Mâide, 5/4.

¹⁰⁰ et-Teyssîr, 5/307; Letâif, 1/403.

¹⁰¹ et-Teyssîr, 5/483; Letâif, 1/446.

Müfessir bu ifadeleriyle, gaflet sarhoşluğuna göre şarabın verdiği sarhoşluğun daha basit olduğunu, kalbini mâsivâdan arındırmayanın kolay kolay gafletten kurtulup Hakk'a yaklaşmasının mümkün olmadığını anlatmaktadır.

Mescit adabı ile ilgili, "*Her mescitde ziyânetinizi takının (güzel ve temiz giyinin).*"¹⁰² âyeti için Neseffî, Kuşeyrî'nin "Abidlerin nefislerinin zineti, secde izleri, ariflerin kalplerinin zineti, vücûdun nurlarıdır. Abid kapıda kulluk sıfatıyla, arif ise hürriyetin hükmünde rahmet üzerindedir. İsrâf, bir susam kadar bile olsa kendin için aldığıdır. Nasibinin dahilinde ya da payına düşen bile olsa, zaruret sınırından fazla olarak aldığı her şeyin israf olduğu da söylenmiştir."¹⁰³ dediğini aktarmaktadır. Tasavvufun özündeki 'en az ile yetinme' prensibinin bu âyet bağlamında müfessir tarafından 'bir susam kadar' tabiri ile dile getirildiği görülmektedir. Allah'ın mescitlerini imar etmekten bahseden, "*Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.*"¹⁰⁴ âyetinin tefsirinde Neseffî, "Kulluğun merkezleri olan mescitleri imar, ancak beşerî arzuları tahrip etmekle gerçekleşir. Arif, mescitleri şehvet arzularını yıkmakla imar ederken; zahid ise, isteklerini yıkarak onu imar eder. Aynı şekilde arif, ilişkisinin arzularını yıkarak mescidi imar ederken, muvahhid ise, mülâhazasını yıkarak onu imar eder. Onların her birinin kendine mahsus bir sınıfı ve imanda farklı rütbeleri vardır. Burhan açısından iman, beyan açısından iman ve ayan görme açısından iman vardır. Aralarındaki fark ne kadar büyüktür."¹⁰⁵ ifadelerini Kuşeyrî'den nakletmektedir.

Neseffî, "*Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbin ibadet et!*"¹⁰⁶ âyetinin tefsirinde, müşriklerin sözlerinden canı sıkılan Resûlullah'a, Rabbinin "Müşriklerin seni kötölemek için söylediklerinden kalbin daralıyorsa, bizi tespih edip övmek suretiyle dilini alıştır ki, bu can sıkıntısını giderip kalbine güç versin. Rabbin ibadet et: Yakınlık sahasında oturup hizmet etmek ve vuslat adabını aramak için kulluk sahasında boyun bükerek dur ve kulluk şartlarına bağlı kal."¹⁰⁷ diyerek teselli verdiğini Kuşeyrî'den aktarmaktadır. "*Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.*"¹⁰⁸ âyetinin tefsirinde Kuşeyrî'nin söylediği gibi bütün meşgaleleri ve tesellilerini Allah'ın zikrinde bulan bu topluluk, ölüncüye kadar rablerine ibadet etmekle Allah'a yakınlık mertebesine ulaşacaklarını bilirler.

Yine Neseffî dua ile ilgili, "*Rabbimiz şöyle dedi: "Bana dua edin, duânıza cevap vereyim.*"¹⁰⁹ âyeti için Kuşeyrî'nin, "Rabbimiz bana istekle dua edin ki size nasiple icabet edeyim. Bana her şeyden yakınız kurtararak dua edin ki, size lütufla icabet edeyim. Bana gücünüz yettiğince dua edin ki, darlığınızı kaldırarak size icabet edeyim."¹¹⁰ dediğini aktarmaktadır. Resûlullah, "*Kabul edileceğine kesin olarak inanarak Allah'a dua ediniz ve biliniz ki, Allah gafil bir kalpten gelen duayı kabul etmez.*"¹¹¹ diye buyurduğu için Kuşeyrî, Allah'ın duayı kabul etmesini, her şeyden yakayı kurtararak dua etme şartına bağlamakta ve Neseffî de tefsirinde bunu nakletmektedir.

¹⁰² el-A'râf, 7/31.

¹⁰³ et-Teysîr, 6/330; Letâîf, 1/530.

¹⁰⁴ et-Tevbe, 9/18.

¹⁰⁵ et-Teysîr, 7/289; Letâîf, 2/14.

¹⁰⁶ el-Hicr, 15/99.

¹⁰⁷ et-Teysîr, 9/233; Letâîf, 2/283.

¹⁰⁸ er-Ra'd, 13/28.

¹⁰⁹ el-Mü'min, 40/60.

¹¹⁰ et-Teysîr, 13/134; Letâîf, 3/313.

¹¹¹ Tirmizî, "Daavât", 463-464.

4.3. Zühd/İşârî Kavramlara Dair Örnekler

4.3.1. İslâm, İhsan, İhlas ve İstikâmet ile İlgili Örnekler

Mü'minlerin imanlarını yükseltmesi gereken bir hedef olan ve tasavvuf erbabının üzerinde çok durduğu İslâm, ihsan, ihlas ve istikametle ilgili âyetlerin tefsirinde Neseî, Kuşeyrî'den şöyle alıntılar yapmaktadır.

"İşte ben bununla emrolundum. Ben Müslümanların ilkiyim."¹¹² âyeti için Neseî, Kuşeyrî'den, "Kim kendisinin de Allah'a ait olduğunu bilirse, Allah'tan başka hiçbir nasibi kalmaz. Allah'ın hükmüne teslim olur, takdirine itirazda bulunmaz. Kendi tercihi için Allah'ın takdirine karşı çıkmaz, O'nun emrine boyun eğmekten yüz çevirmez."¹¹³ görüşlerini aktarır. Allah'ın kulunu her zaman gözetlediğinin farkına varanların durumu, "Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim'in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir."¹¹⁴ âyetinde İbrahim (a.s.) örneğinde sunulmaktadır. Bu âyetin tefsiri konusunda Neseî, Kuşeyrî'den şunu nakleder: "Yüzünü Allah'a teslim eden yani bütünüyle kendisini yalnızca Allah'a yönelten, akidesinden Allah'tan başka her şeyi temizleyen, Allah'ın kendisi hakkındaki bütün hallerine teslim olarak malından, cesedinden, ruhundan, cildinden, ailesi ve çocuklarından vazgeçip Allah'tan başka hiçbir şey biriktirmeyen, Allah'ın gerçek dostudur."¹¹⁵ Kendilerine dünya ve ahiret hayatında müjde olduğu bildirilen ve hiçbir korku ve üzüntü yaşamayacak Allah dostlarından olabilmek için, "Onlar, iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır."¹¹⁶ âyetinde bildirildiği gibi iman etmek, takva sahibi olmak ve ibadetleri Allah'ı görüyor muş derecesinde (ihsan) eda etmek gerekir.

İhlas ile ilgili olarak, "Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et."¹¹⁷ âyetinde Neseî, Kuşeyrî'nin "İbadet, huşûnun son sınırıyla emre boyun eğmektir. Bu da nefis, kalp ve ruhla olur. Nefis olan ibadet, noksanlıktan kaçınmakla ihlaslı olmaktır. Kalple olan, kişileri görmeyerek ihlaslı olmaktır. Ruhla olan, fazlalıkları talepten arınmak suretiyle samimi olmaktır."¹¹⁸ dediğini aktarmaktadır. Hadis-i şerifte, "Allah, ancak samimiyetle sadece kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder."¹¹⁹ buyurulduğu için müfessirin ruh, nefis ve kalp bütünlüğü içinde ancak Allah rızası için yapılan amelleri ihlas olarak nitelediğini görmekteyiz.

Tasavvuf erbabının üzerinde önemle durduğu kavramlardan biri olan istikâmet için, "Şüphesiz Rabbimiz Allah'tır deyip de sonra dosdoğru olanlar..."¹²⁰ âyeti hakkında Neseî, Kuşeyrî'nin insanları durumlarına göre farklı istikâmet sahibi olarak şöyle tanımladığını belirtmektedir: "Zahidin istikâmeti dünyaya dönmek, abidin istikâmeti şehvetine uymayıp ara vermemek ve amelini riya ve süm'a karıştırmamaktır. Arifin istikâmeti ise, iki cihanda da kendisini Mevla'sından perdeleyecek hiçbir hazzı marifetine karıştırmamaktır."¹²¹ İstikâmet, mü'minin her halinde gözetmesi gereken bir hedef olduğu için, bir gününü kuşatan beş vakit namazın her rekâtında kırk defa "Bizi sırat-ı müstakime ilet."¹²² duasıyla bu amacına ulaşmak için Allah'tan yardım istemektedir. Esasen bu ifade, "bizi ölünceye kadar orada sabit tut" demektir. Kuşeyrî'nin âyeti; niyet, inanç, amel ve maksadında Allah'ın

¹¹² el-En'âm, 6/163.

¹¹³ et-Teyisîr, 6/274; Letâif, 1/515.

¹¹⁴ en-Nisâ, 4/125.

¹¹⁵ et-Teyisîr, 5/203; Letâif, 1/367.

¹¹⁶ Yûnus, 10/63.

¹¹⁷ ez-Zümer, 39/2.

¹¹⁸ et-Teyisîr, 13/9; Letâif, 3/267.

¹¹⁹ Nesâî, "Cihâd", 24.

¹²⁰ Fussilet, 41/30.

¹²¹ et-Teyisîr, 13/177, 182; Letâif, 3/327-328, 331.

¹²² el-Fâtiha, 1/6.

rızasını kazanmaya çalışmak, yaşarken istikâmet üzere yaşamak ve ölürlen de Allah'tan istikâmet üzere ölmeyi istemek prensibiyle açıkladığı görülmektedir.

4.3.2. Övülen ve Yerilen Davranışlarla (Tergîb-Terhîb) İlgili Örnekler

Kur'ân'ın mesâni (ikili anlatım) üslûbunda muhataplara hem övülen hem de yerilen davranışlardan örnekler verilir. Böylece insanlar övülen davranışlara teşvik edilirken, yerilen davranışlardan uzak durmaları istenir. Bunlara dair bazı âyetlerin tefsirleri şöyledir:

Karz-ı hasen ile ilgili olan, *"Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin."*¹²³ âyetinin tefsiri hakkında Neseffî, farklı âlimlerden ve Kuşeyrî'den oldukça değişik görüşler nakleder. İbn Mübarek, *"Karz-ı hasen, malın helalden olmasıdır."* Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *"Yerine bir bedel istememendir."* Kuşeyrî, *"Gaflet üzere vermemektir. Fakihlere göre karz-ı hasen, zenginın sırtından verildir. Marifet ehlinin lisanında, çaresiz olanı kendine tercih etme (îsâr) kasdıyla vermektir. Âlimlere göre, iki yüzden beş vermek olduğu da söylenir. Marifet ehline göre ise, tamamını vermek için ruhun çabasını arttırmasıdır."*¹²⁴ Başka âyetlerde mü'min kardeşine faizsiz borç verme ile ilgili, *"Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükâfat vardır."*¹²⁵ şeklinde buyurulduğu için Kuşeyrî, âyeti ruhunun bütün çabasıyla vermek olarak tefsir etmiştir.

*"Öyle ise iyiliklerde yarışın."*¹²⁶ beyanını, Kuşeyrî, *"Zahidlerin yarışı, dünyayı reddetmekle, abidlerin yarışı hevâyı reddetmekle, ariflerin yarışı arzularından uzaklaşmakla, muvahhidlerin yarışı verâyı terk etmekle, mukarrebini yarışı ise, dünya ve ukbâyı unutmaklardır."*¹²⁷ şeklinde tefsir etmektedir. İnsanların Allah'a yakınlıklarına göre dereceleri olduğunu, kiminin dünyayı ve nefsinin arzularını terk etmesi yeterli olurken kiminin de dünya ve ukbâyı unutmakla ancak yakınlığa (mukarrebini) erişebileceği anlatılmaktadır. Kitabın mirasçılığına mazhar olanlar için, *"Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık."*¹²⁸ Kuşeyrî kulların mirasçı olarak isimlendirilmesini, *"Çünkü kazanç olmadan hak etmişlerdi. Zira mirasa nesep ve sebeple hak kazanılır. Burada nesep iman, sebep itaattir. Kullarından birincisinin ibadetlerden nasibi az olduğu için farz sahibiyle başlanır. Aynı şekilde burada da nasibi diğerlerinden daha az olduğu için zalimle söze başlamıştır."*¹²⁹ gerekçesine dayanmaktadır. Allah nezdinde imanın üstünde bir derece olmadığı için, müfessirlere göre kullarımız övgüsü âyette ancak iman edenler için kullanılmış ve kitabın varisleri olarak da onlar seçilmiştir.

Neseffî, *"Bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş"*¹³⁰ âyetini Kuşeyrî'nin, *"Elini ve gözünü haram ve şüpheden çeken. Onlar bakışlarını senden başkasına çevirince, Rabbine kavuşuncaya kadar onu umarak, kulun bakışını mahzurlu şeylerden hatta gizli şeylerden çekmesi daha evlâdır."*¹³¹ şeklinde yorumladığını bildirir. *"Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar."*¹³² âyeti için de Kuşeyrî'nin, *"Tedbirinin karanlıklarından onu çıkarıp takdirinin şahitliğine nakleder. Her türlü meşguliyetten onu arındırır ve her şeyi için kendisine yeterli gelir."*¹³³ dediğini nakleder. Allah'ın emir ve yasaklarına riayet konusunda titiz davranan muttaki kullar için, *"Allah kuluna kâfi değil mi?"*¹³⁴ hitabı

¹²³ el-Bakara, 2/245.

¹²⁴ et-Teyşîr, 3/287; Letâif, 1/189.

¹²⁵ el-Hadîd, 57/18.

¹²⁶ el-Mâide, 5/48.

¹²⁷ et-Teyşîr, 5/409; Letâif, 1/428.

¹²⁸ el-Fâtır, 35/32.

¹²⁹ et-Teyşîr, 12/310; Letâif, 3/204.

¹³⁰ er-Rahmân, 55/56.

¹³¹ et-Teyşîr, 14/214; Letâif, 3/512.

¹³² et-Talâk, 65/2.

¹³³ et-Teyşîr, 14/463; Letâif, 3/600.

¹³⁴ ez-Zümer, 39/36.

yeterli olacaktır. Âyet, Rablerine kavuşan bu bahtiyarların artık hûrîlerle de bir bağı kalmayacaktır diye tefsir edilmektedir.

Nesefî, şükür konusundaki, "*Kullarımdan şükreden azdır!*"¹³⁵ âyetinin tefsirinde Kuşeyrî'nin, "Esas şükreden (şekûr), benzerlerinin şükrüne göre şükrünü arttıran; şakir, bolluğa karşı şükredendir. Şekûr, belaya karşı şükreden, şakir verilene şükreden, şekûr ise, verilmeyene de şükredendir. Kullarımdan benden nimeti aldığı halde onu sebeplere yüklemeyen azdır. Sebeplere şükredip bana şükretmezler. Çoğunluk Allah'tan nimeti alıp minneti O'ndan başkasına layık görerek Allah Teâlâ'dan başkasına şükrederler."¹³⁶ kanaatini aktarmaktadır. Allah, Kur'ân'da "*İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirir ve yan çizer. Başına bir kötülük gelince de yalvarmaya koyulur.*"¹³⁷ buyurarak insanların çoğunun sabırsız ve şükürsüz olduğunu, bazılarının da nimeti vereni görmeyip onu kendi çabasına ve sebeplere bağladığını bildirmektedir. Bundan dolayı Allah'a şükreden kullar 'çok azdır' diye âyette belirtilmiştir. Kuşeyrî, tasavvuf erbabının 'Allah'tan gelen her şeye karşı şükretmek gerektiği' prensibinden hareketle âyeti tefsir etmekte ve Nesefî de bunu tefsirinde nakletmektedir.

Nesefî, "*Birbirinizin kusurunu araştırmayın.*"¹³⁸ âyeti için Kuşeyrî'nin, "Arif, hakka şahit olmaktan vakit bulup da halkın durumuna şahit olamaz ki, nerede kaldı başkalarının kusurlarını araştırsın? Hakla meşgul olan kendisi ile meşgul olamaz. Kendi nefsi ile meşgul olan da halkın durumuyla uğraşmaz. Halktan gizlenmek ancak haktan gizlenmekle olur."¹³⁹ dediğini aktarmaktadır. Mutasavvıflar kendi kusurlarıyla meşgul olmaktan başkalarının ayıp ve günahlarıyla ilgilenmeye fırsat bulamadıkları için, kimsede kabahat aramazlar. Kuşeyrî, âyetin yorumunda durumu bir adım daha ileri taşıyarak, ariflerin hakla meşguliyetten başka hiçbir şeyle ilgilenmediklerini belirtir. Ariflerin hedefi Allah ile beraberlik olduğu için, "*O halde Allah'a koşun.*"¹⁴⁰ âyeti mucibince başka hiçbir varlıkla meşgul olmazlar. Kuşeyrî bu âyet bağlamında "Allah'a koşusu doğru olanın, ona kararı da doğru olur."¹⁴¹ diyerek, böylece ariflerin kararının O'nda son bulacağını anlatmaktadır.

4.4. Kur'ân İlimleri

4.4.1. Kısalarla İlgili Örnekler

Nesefî, Kur'ân'daki Hz. İbrahim, Hz. Mûsa ve Ashab-ı Kehf kıssalarına dair bazı âyetlerin tefsirinde Kuşeyrî'den nakillerde bulunmaktadır.

Hz. İbrahim ile ilgili Kuşeyrî, "İbrahim'in dostluk makamına, "*İyi bilin ki onlar benim düşmanumdur; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur)*"¹⁴² sözünü söyleyerek hak kazandığını söylemiştir. "Allah'tan başka tapınılan varlıkları, baştan sona değersizleştirmek için çoğunlukla ferde verilen tek bir isimde (onlar diyerek) toplamış, sonra onları anmayı bırakıp 'ancak âlemlerin rabbi' zikriyle meşgul olmuştur. Daha sonra da O'nun vasfını anınca neredeyse daha hiç konuşmadı. Sevileni çok anmak ve onu anmaktan başka şeyden vazgeçmek muhabbetin alametindedir."¹⁴³ Kuşeyrî, İbrahim'in (a.s.) Rabbine karşı olan bu sevgisi sayesinde "*Allah İbrahim'i dost edinmiştir.*"¹⁴⁴ makamına hak kazandığını açıklamaktadır.

¹³⁵ es-Sebe', 34/13.

¹³⁶ et-Teyisîr, 12/236; Letâif, 3/179.

¹³⁷ Fussilet, 41/51.

¹³⁸ el-Hucurât, 49/12.

¹³⁹ et-Teyisîr, 13/519; Letâif, 3/443.

¹⁴⁰ ez-Zâriyât, 51/50.

¹⁴¹ et-Teyisîr, 14/60; Letâif, 3/469.

¹⁴² eş-Şuarâ, 26/77.

¹⁴³ et-Teyisîr, 11/284; Letâif, 3/13.

¹⁴⁴ en-Nisâ, 4/125.

Hız. Mûsâ ve kavmi hakkındaki, "Mûsâ kardeşi Hârûn'a, "Kavmim arasında benim yerime geç dedi." ¹⁴⁵ âyeti için Neseffî, Tûr Dağı'na vahiy almaya giden Mûsâ'nın kardeşi Hârûn'a söylediği bu söz için Kuşeyrî'nin, "Allah Teâlâ'dan Firavun'a gitme emrini alan Mûsâ, kardeşi Harun'un kendisiyle beraber gönderilmesini istedi. Tûr Dağı'na münâcaat için gidince, onu halkı arasında kendi yerine vekil bıraktı. Görünüşte bu itirazdır ama büyüklere hiçbir itiraz olamaz." ¹⁴⁶ dediğini bildirmektedir. Kuşeyrî, Mûsâ'nın kavmi ile bizim aramızdaki farkla ilgili, "Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti... Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin. Sen bizim velimisin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen bağışlayanların en hayırlısıdır" dedi. ¹⁴⁷ âyetinden şöyle bir çıkarımda bulunmaktadır: "Onlar Mûsâ'nın seçtiği bir kavimdir, bizi ise Allah seçtiğini bildirmektedir. "Rabbin dilediğini yaratır ve seçer." ¹⁴⁸ Bu kavim nerede, onlar nerede? Onlar, "Allah'ı bize açıkça göster" demişlerdi. ¹⁴⁹ Bizim için Allah, "O gün birtakım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar." ¹⁵⁰ buyurmuştur. ¹⁵¹ Bakara olayında olduğu gibi Allah'ın emirlerini yerine getirmek yerine onlar hakkında pazarlık yapan İsrailoğulları ile ümmet-i Muhammed arasındaki bariz fark, bu âyet vesilesiyle müfessir tarafından ortaya konulmuştur.

Ashab-ı Kehf kıssasında geçen, "(Resûlüm)! Yoksa sen, bizim âyetlerimizden Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm'in durumlarını şaşırtıcı mı buldun?" ¹⁵² âyetinin yorumunda Neseffî, Resûlullah'ın, Ashab-ı Kehf kıssasını şaşırtıcı bulmamasını Kuşeyrî'den naklettiği şu ifadeye dayandırmaktadır: "Onların kıssalarına hayret etmene gerek yok. Bazı geceler senin "Kabe Kavseyne" (iki yay arası mesafe: en-Necm 53/9) gitmen, senin durumunun onlardan daha hayrete şayan olduğunu gösterir." ¹⁵³ "Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yiğitti. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık." ¹⁵⁴ Ashab-ı Kehf için Kuşeyrî, "Vuslat davetçileri kendilerine geldiğinde tereddüt etmeden ilk anda Allah'a iman ettikleri için, Allah onları yiğit olarak isimlendirmiştir. Zira onlar, Allah için kıyam etmiş ve ona ulaşıncaya kadar durmamışlardır. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık: Nurlarını arttırmak suretiyle sırlarını keşfederek onların gelişyle memnun olsunlar. "Onların kalplerini metin kıldık." ¹⁵⁵ Onları kendilerinin dışındakilerden (ağyar) zengin kıldık, basiret nurlarıyla kendimize yaklaştırdık. Onlar, Allah için Allah ile kıyam ettiler. Allah için kıyam edeni, Allah başkalarından seçip ayırır. Allah için ayaklanan ona ulaşıncaya kadar durmaz. Onları şehvetlerinden alıkoyduk, böylece kıyamları Allah için oldu." ¹⁵⁶ demektedir. Ashab-ı Kehf'in putperest bir toplum içerisinde tevhid prensibiyle çıktıkları yolda kendilerine Allah yardım etmiş ve onları mağarada gizleyerek kavimlerinin elinden kurtarmıştır. Çünkü, "Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz." ¹⁵⁷ ilâhî yasa gereği Allah Teâlâ, dini için çabalayanları hiçbir zaman yardımsız ve yüz üstü bırakmaz.

Neseffî, İblis'in, "Senin şerefine andolsun ki, elbette onların hepsini azdıracağım" ¹⁵⁸ diye yemin etmesiyle ilgili olarak Kuşeyrî'nin "İblis, Allah'ın izzetini bilseydi, O'na karşı gelmek üzere yemin etmezdi.

¹⁴⁵ el-A'râf, 7/142.

¹⁴⁶ et-Teyisîr, 6/503; Letâif, 1/563.

¹⁴⁷ el-A'râf, 7/155.

¹⁴⁸ el-Kasas, 28/68.

¹⁴⁹ en-Nisâ, 4/153.

¹⁵⁰ el-Kıyâme, 75/22-23.

¹⁵¹ et-Teyisîr, 7/21; Letâif, 1/575.

¹⁵² el-Kehf, 18/9.

¹⁵³ et-Teyisîr, 10/19; Letâif, 2/378-379.

¹⁵⁴ el-Kehf, 18/13.

¹⁵⁵ el-Kehf, 18/14.

¹⁵⁶ et-Teyisîr, 10/35; Letâif, 2/381.

¹⁵⁷ Muhammed, 47/7.

¹⁵⁸ Sâd, 38/82.

İblisin, "Ey Rabbim! Öyle ise bana insanların diriltilecekleri güne kadar mühlet ver"¹⁵⁹ diyerek süre istemesi, şakîliğini (cehennemlik) tamamlamak içindir. Böylece günahlarını çoğaltarak suçunu arttırmıştır. Allah, onun kendi lisanıyla istediği şakîliğini tamamlama arzusunu kabul etmiştir."¹⁶⁰ görüşünü nakletmektedir. Âdem ve eşi gibi tövbe etmeyi değil de kendi iradesiyle şakîliği seçen İblis'e, Allah bu fırsatı tanıdı. Böylece kıyamet gününde şakîliği için Allah'a karşı sunabileceği bir mazereti kalmadı.

4.4.2. Mukatta'a Harfleri ile İlgili Örnekler

Kur'ân-ı Kerîm'de sûrelerin tamamına yakın kısmı okuyanın dikkatini çeken, ilgisini ve merakını uyaran âyetlerle başlar. Tefsir ilminde bu âyet veya âyetler grubuna "fevâtihu's-süver" adı verilir. Aynı şekilde sûrelerin konunun tamamlandığı kanaatini veren, söylenmesi gerekli son söz mahiyetinde bir üslûp ve anlam taşıyan âyetlerle bitmesine de "havâtimü's-süver" denir.¹⁶¹ Bu anlamda Kur'ân'da en çok dikkat çeken sûreler, mukattaa harfleriyle başlayanlardır. Bazı sûrelerin başında bulunan mukattaa harfleri her zaman insanların merakını uyandırmış, kelâm, tefsir ve tasavvuf âlimleri tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Mukattaa harfleri konusunda da Kuşeyrî'den işârî iktibaslar yapan Nesefî, Meryem sûresinin 1. âyeti için; كَيْبِغصن/"Kâf. Hâ. Yâ. Ayn. Sâd."¹⁶² "Bu harfler, Allah Teâlâ'nın muhatabına tahsis ettiği manalarının anlaşılıp hitabının anlamının sırlarını sevdiklerine tarif etmesidir. Peygamberin onları anlaması ve sırrını fark etmesidir. Kâf (ك) harfinde meleklerin kulların hatalarını yazmasından önce, Allah'ın merhameti kendi üzerine yazması vardır. Hâ harfi, mü'min kullarını irfanına yöneltmesi ve saltanatının celalini hak ettiği ulûhiyyetini onlara tanıtmasıdır. Yâ harfi, zorluklardan sonra nimetlerini kolaylaştırıp mü'min kullarına rahmet elini uzatmasıdır. Ayn harfi, mahlûkatının gizli, açık, az, çok, şu an ve gelecekteki bütün durumlarını bildiğine işaretir. Sâd harfi ise, va'dinde sâdık olduğunu gösterir."¹⁶³ demektedir. Mukatta harflerinin tefsirinde Kuşeyrî'nin Kur'ân'daki başka âyetlerden yola çıkarak birtakım yorumlar geliştirdiğini düşünmekteyiz. Kâf (ك) harfi için, "O, merhamet etmeyi kendi zatına farz kıldı."¹⁶⁴ âyetinden; yâ harfi için, "Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır."¹⁶⁵ âyetinden; ayn harfi için, "Sözünüzü ister gizleyin ister açığa vurun; bilin ki O, kalplerin içindekini bilmektedir."¹⁶⁶ âyetinden ve sâd harfi için de "Allah asla sözünden dönmeyiz."¹⁶⁷ gibi âyetlerden hareketle Allah'ın sözünde sadık olduğunu belirtmektedir.

5. Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir yöntemlerinden biri olan işârî tefsir metoduyla yazılmış tefsirlerden biri Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât'ıdır*. Bu tefsir, şeriatın zahirini ihmal etmeden âyetleri işârî metotla da açıklayan bir tefsir olarak hem ilim sahasında hüsnü kabul görmüş hem de kendisinden sonra bu ekol üzere tefsir yazarlar için bir ilham kaynağı olmuştur. Yazdığı eserlerle Karahanlılar döneminin ilmi ve fikrî hayatına katkıda bulunan Ömer en-Nesefî de *et-Teyşîr fi't-tefsîr* adlı eserinde, Kuşeyrî'nin vahdet-i vücûd anlayışıyla yazdığı *Letâifu'l-işârât'ından* tasavvufî nakillerde bulunmaktadır. Kuşeyrî'nin tefsirinde, kâinatı Allah'tan başka gerçek varlık olmadığı için, kulların işlerinde Allah'ın muradını ön plana tutmaları, O'nun rızasını kazanmak için nefsin arzularını terk etmeleri, iradeleriyle tamamen

¹⁵⁹ Sâd, 38/79.

¹⁶⁰ *et-Teyşîr*, 12/527; *Letâif*, 3/264.

¹⁶¹ Mustafa Çetin, "Havâtimü's-süver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/526.

¹⁶² Meryem 19/1.

¹⁶³ *et-Teyşîr*, 10/16; *Letâif*, 2/418.

¹⁶⁴ el-En'âm, 6/12.

¹⁶⁵ el-İnşirâh, 94/5.

¹⁶⁶ el-Mülk, 67/13.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân, 2/9.

O'na teslim olmaları, kendilerini Hak'tan perdeleyen aile ve çocukları da dahil dünya ve içindeki her şeyden uzaklaşmaları, beden ve ruh olarak bütünüyle O'na yönelmeleri, böylece Allah'ta yok olmaları (fenâfillah) istenmektedir. Kur'an'ın en ideal uygulayıcısı olan Resûlullah'ın (a.s.) hayatında Allah'a ibadetle birlikte dünya ve içindekilere yer verildiği gibi bedeni ihtiyaçları, aile, çocuk ve etrafındakiler için de bir pay ayrılarak herkesin hakkının gözetildiği ve bunun ideal ölçü olarak tavsiye edildiği görülmektedir.

Ömer Neseffî, sade bir dil anlayışı ile yazdığı *et-Teysîr* adlı tefsirinde Kuşeyrî'den işâri nakilleri ekseriyetle olduğu gibi aktarmakta, onlara herhangi bir ilavede bulunmamaktadır. Neseffî, tasavvuf erbabının önem verdiği temel kavramlardan olan ihlası, Kuşeyrî'nin ruh, nefis ve kalp bütünlüğü içinde ancak Allah rızası için yapılan ameller şeklinde nitelediğini bildirmektedir. Aynı şekilde Kuşeyrî'nin, insanları Allah katındaki durumlarına göre avâm, havâs ve havâssu'l-havâs olarak derecelendirdiğini, onlardan her birinin çeşitli ibadetleri ve yöneldiği farklı hedefleri olduğunu belirtmektedir. Niyetleri, ibadetleri ve davranışlarında başkasının hoşnutluğunu değil de tamamen Allah'ın rızasını hedefleyenlerin, ancak ihsan derecesine ulaşarak Allah ile beraber olacağını dile getirmektedir. Kuşeyrî, muhsinlerin Allah Teâlâ'nın sevgisini hak ettiklerinden dolayı O'ndan razı olduklarını, bunu elde etmenin kendilerine cennete girmekten daha büyük bir mutluluk verdiğini ifade etmektedir. Onlar, dünyada ve ahirette Allah'tan başka hiçbir şey görmediği için, müşahede makamında rablerini seyredecek olan âriflerdir. Bu ifadeler, Kuşeyrî'nin tefsirine fenâ fillah düşüncesinin hâkim olduğunu, tefsirine bunları iktibas eden Neseffî'nin de aynı kanaatte olduğunu düşündürmektedir.

İsminden de anlaşılacağı gibi Neseffî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîr*'i hem dilinin kolay anlaşılması hem de yalın üslûbuyla rivayet ve dirayet metodunu harmanlayan, başta Mâtüridî, Taberî, Zemahşerî, İbn Atıyye ve Kuşeyrî olmak üzere muhtelif âlimlerden alıntılarla zenginleştirilen bir tefsirdir. Neseffî'nin tefsirinde sûfî kimliğini kullanarak Karahanlı halkına Hanefî-Mâtüridî çizgi ile tasavvufun insan hoşgörüsünü birlikte sunabilmek için, Kuşeyrî'nin işâri metodundan yararlandığı söylenebilir. Modern dönemde kalabalıklar arasında daralan ve gittikçe daha fazla yalnızlaşan insanlar için tasavvufun alternatif bir rol üstlendiği düşünüldüğünde, işâri tefsirlerin toplumda hala bir karşılığının olduğu ve bunalım geçiren ruhların tedavisinde Kur'an'ın işâri yorumunun bir çıkış yolu sunduğunu ifade etmek mümkündür.

6. Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşâri Tefsir ve Kuşeyri'nin Besmele Tefsiri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Ankara: 3/9 (2002), 53-92.
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra. "Neseffî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/571-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra. *Ebû Hafs Ömer en-Neseffî (öl. 537/1142) "et-Teysîr fi't-Tefsîr" Adlı Eserinin Tahlili ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Ateş, Süleyman. "Hakâiku't-tefsîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/163-165. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ateş, Süleyman. *İşâri Tefsir Okulu*. İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Bekiroğlu, Haydar. "Kuşeyrî'nin Letâif'inde İşâri Anlam Dünyası". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6/12 (2017), 89-119.
- Can, Melike. *Ömer Neseffî Tefsirinde Hacc sûresi'nin Tahkik ve Değerlendirmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Çetin, Mustafa. "Havâtimü's-süver". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16/526. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Demirci, Muhsin. *Konulu Tefsire Giriş*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları, (2.Basım, 2013.)
- Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm Abdillâh el-Herevî, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'ânî'l-Azîz*, thk. Muhammed b. Salih el-Müdeyfir, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd/Şeriketü'r-Riyâd, 1997.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları (Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâutî-Adil Mürşid vd. Müessesetü'r-Risale, 2001.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsim. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1952.
- Karakaş, Vehbi. "Âlûsî'nin Rûhu'l-Maânisi'nde İşârî Tefsir". *Çanakakle Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/2 (2013), 47-63.
- Kaya, Ali. "Besmelenin Süre Muhtevâsıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâi Örneği". *Eskiye*. 46 (Mart/March 2022), 337-363.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin b. Adilmelik. *Letâifu'l-işârât*. thk. İbrahim Besyûnî. Mısır: Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitab, ts.
- Nasr Ebû Zeyd. "Sûfî Düşüncede Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine- İbn Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'ân-". trc. Ömer Özsoy. *İslâmiyât*. Ankara: 1999, 2/3.
- Neseî, Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Haneî. *et-Teysîr fi't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lubâb, 2019.
- Neseî, Necmeddin Ömer. *Ömer Neseî Tefsiri (et-Teysîr fi't-tefsîr)*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Târîhu'l-hulefâ*. Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır: el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1966, 3. bs.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tehanevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu ıstilahâtu'l-fünûn ve'-ulûm*. thk. Ali Dahruc, 2 Cilt. Lübnan-Beyrut, y.y. 1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Humus: Mektebetü Dâri'd-Da've, 1965.
- Turan, Abdülbaki. "Kuşeyrî ve Letâifu'l-İşârât İsimli Tefsiri". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (1991), 36-54.
- Uludağ, Süleyman. "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/473. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyyi, 1997.